

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА АНАТОМІЇ З КЛІНІЧНОЮ АНАТОМІЄЮ
ТА ОПЕРАТИВНОЮ ХІРУРГІЄЮ**

Лекція

Адаптація організму людини до фізичних навантажень

Полтава-2024

План лекції

- Фізіологічні механізми адаптації організму людини до фізичних навантажень
- Фази адаптації
- Принципи адаптації.

Фізіологічні механізми адаптації організму людини до фізичних навантажень

Адаптація – процес пристосування організму, популяції або іншої біологічної системи до умов функціонування, що змінюються.

Фізичне навантаження включає в себе комплекс вправ, що призводять до адаптаційних змін в організмі. Ці зміни викликають певні фізіологічні та біохімічні зрушення в організмі, наслідком яких є підвищення рівня тренуваності.

Адаптація спортсмена до фізичних навантажень здійснюється через пристосування різних систем організму до умов специфічної діяльності:

серцево-судинної

дихальної

нервово-м'язової

Адаптація серцево-судинної системи

Фізичні навантаження призводять до змін основних показників функцій серцево-судинної системи.

М'язова робота призводить до змін серцевої діяльності, які здійснюються два етапи.

Перший етап – це період впрацьовування, під час якого основні параметри кровообігу поступово змінюються від величини спокою до величини, що відповідає певному рівню навантаження. Тривалість цього етапу невелика (від 30 с до 2-2,5 хв.). Він в свою чергу поділяється на періоди стартової реакції і початкової стабілізації.

Другий етап – стійкий стан характеризується встановленим режимом серцевої діяльності на певному рівні навантаження.

Реакція серцево-судинної системи на фізичне навантаження визначається в основному такими показниками гемодинаміки :

- частотою серцевих скорочень;
- ударним об'ємом серця;
- артеріальним тиском;
- хвилинним об'ємом серця;
- судинним опором;
- регіональним кровотоком.

За легкого фізичного навантаження, **частота серцевих скорочень спочатку значно збільшується**, а потім поступово знижується до рівня, який зберігається протягом всього періоду стабільної роботи. По мірі подальшого підвищення навантаження (більше 1000 кг м/хв) серцеві скорочення прискорюються більш помірно і поступово вони досягають максимальної величини **170-200 уд/хв**. Подальше підвищення навантаження уже не супроводжується збільшенням ЧСС.

За рекомендацією Всесвітньої організації здоров'я допустимими вважаються навантаження, під час яких частота серцевих скорочень досягає 170 уд/хв і цей рівень зазвичай використовують для визначення перенесення фізичних навантажень і функціонального стану серцево-судинної і дихальної системи .

Ударний об'єм серця (УОС) при переході від стану спокою до навантаження швидко збільшується і досягає стабільного рівня під час інтенсивної ритмічної роботи тривалістю 5-10 хвилин.

Було встановлено, що ударний об'єм серця досягає максимальних величин під час помірних навантажень за частоти серцевих скорочень біля **130 уд/хв.**, коли споживання кисню складає 40% аеробної продуктивності. Протягом тривалих і наростаючих навантажень ударний об'єм не збільшується, навіть трохи зменшується.

Хвилинний об'єм серця (ХОС) визначається ударним об'ємом серця і частотою серцевих скорочень, залежить від положення тіла людини, її статі, віку, тренованості, умов зовнішнього середовища і багатьох інших чинників.

- Під час фізичних навантажень середньої інтенсивності в сидячому і стоячому положенні ХОС приблизно на 2 л/хв менше, чим у процесі виконання того ж навантаження в лежачому положенні. Пояснюється це накопиченням крові в судинах нижніх кінцівок через дію сили притягіння.
- За інтенсивного навантаження хвилинний об'єм серця може зростати в 6 разів у порівнянні зі станом спокою. Коефіцієнт утилізації кисню збільшується у 3 рази. У результаті доставка кисню до тканин збільшується приблизно у 18 разів, що дозволяє під час інтенсивного навантаження у тренованих людей досягти росту метаболізму в 15-20 разів у порівнянні з рівнем основного обміну.

Артеріальний тиск. Тиск в артеріях коливається протягом серцевого циклу між систолічним і діастолічним.

Зазвичай, в нормі в стані спокою систолічний тиск складає **120 мм.рт.ст.**, діастолічний – **80 мм.рт.ст.**

Початковий період підвищення систолічного артеріального тиску за ритмічної роботи продовжується 1-2 хвилини, після чого він підсилюється на стабільному рівні, що залежить від інтенсивності навантаження. Після закінчення роботи систолічний артеріальний тиск протягом 5-10 с падає до більш низького рівня, чим початковий, а потім зростає до величини, що перевищує початкову. Діастолічний артеріальний тиск залишається без суттєвих змін і тільки трохи підвищується під час важкого фізичного навантаження, в результаті чого значно збільшується пульсовий тиск.

Судинний опір. Під впливом фізичних навантажень суттєво змінюється судинний опір. Збільшення м'язового опору призводить до посилення кровотоку через м'язи, що скорочуються, завдяки чому місцевий кровотік збільшується в **12-15 разів** порівнянно з нормою.

Одним із найважливіших чинників, що сприяють підсиленню кровотоку у процесі м'язової роботи є різке зменшення опору в судинах м'язів, що призводить до значного зниження загального периферичного опору. Це зниження опору починається через 5-10 с від початку скорочення м'язів і досягає максимуму через 1 хвилину або після більш значного терміну.

Адаптація дихальної системи до фізичних навантажень

Дихальна і серцево-судинна система створюють ефективну систему транспорту кисню в тканини організму і виведення з них діоксиду вуглецю.

Система транспорту включає чотири окремих процеси:

- легеневу вентиляцію (дихання), що являє собою переміщення газів в легені та з легенів;
- дифузію – газообмін між легенями і кров'ю;
- транспорт кисню і діоксиду вуглецю з кров'ю;
- капілярний газообмін – газообмін між капілярною кров'ю і метаболічно активними тканинами.

- **Легенева вентиляція (дихання)** – це сукупність процесів, які забезпечують доступ в організм кисню і виведення з організму вуглецю. Кисень необхідний для окислення органічних речовин, в результаті чого звільнюється енергія. Вуглець утворюється в процесі окислення вуглеводів.
- Показники зовнішнього дихання:
  - Дихальний об'єм (ДО) – об'єм повітря, що вдихується і видихається протягом кожного дихального циклу.
  - Резервний об'єм вдихання (РО вд) – максимальний об'єм вдихання повітря, який можна вдихнути після спокійного видиху – 1500-2500 мл.
  - Резервний об'єм видиху (РО вид) – максимальний об'єм повітря, що можна видихнути після спокійного видиху – 1300 мл.

- **Життєва ємність легенів (ЖЄЛ)** – об'єм повітря, який можна максимально видихнути після максимального вдиху. ЖЄЛ складається із ДО, РО вд, РО вид. ЖЄЛ в середньому складає **у жінок – 2,5-4 л, у чоловіків – 3,5-5 л**, у добре тренованих спортсменів ЖЄЛ може досягати 8 л.
- **Частота дихання (ЧД)** за 1 хв. в стані спокою у дорослих людей, що не займаються спортом і активною фізичною діяльністю, складає 16-20 дихальних рухів і 8-14 – у спортсменів.
- **Хвилинний об'єм дихання (ХОД)** – кількість повітря, яке вдихається і видихається за 1 хв. за спокійного дихання.

$$\text{ХОД л/хв.} = \text{ЧД} \cdot \text{ДО}$$

- **Величина максимального споживання кисню** – це найвищий досяжний рівень аеробного обміну під час фізичного навантаження. Зазвичай, таке навантаження виснажує обстежуваного за 5-10 хв. Вище цієї межі м'язи, що працюють, виявляються в умовах недостатнього постачання киснем і в них збільшуються анаеробні обмінні процеси. Максимальне споживання кисню є показником аеробної спроможності організму.
- МСК забезпечується максимальною діяльністю органів газотранспортної системи: дихальною, серцево-судинною і системою крові.
- У стані спокою споживання кисню складає 0,2-0,3 л/хв., під час фізичної роботи у дорослих чоловіків, які не займаються активною спортивною діяльністю, МСК дорівнює 2,5-3,5 л/хв. (40-50 мл/хв./кг). МСК у високо тренованих спортсменів, особливо у тих, які займаються циклічними видами спорту може складати 7-8 л/хв. (70-90 мл/хв./кг).

Адаптація нервово-м'язової системи до фізичних навантажень

М'язи людини складаються з волокон двох типів – таких, що повільно і швидко скорочуються. „Повільні“ м'язові волокна утримують більше мітохондрій, вони густіше пронизані капілярами, в яких більше міоглобуліну, що транспортує кисень з капілярів у м'язи. „Швидкі“ волокна відрізняються високою швидкістю АТФ в без кисневих умовах, а це означає і швидке енергозабезпечення м'язових скорочень, тому вони володіють високим гліколітичним потенціалом, в них утримується значно менше мітохондрій, колір їх світліший, із-за чого їх іноді називають ще білими волокнами („повільні“ волокна називають червоними).

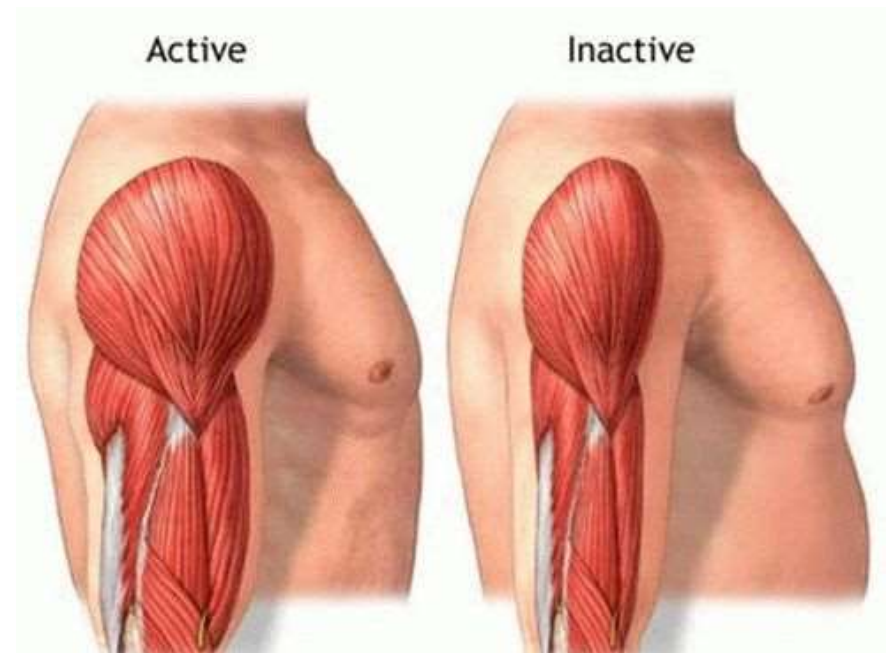
„Повільні” волокна відносяться до тих, що повільно скорочуються (ПС), а „швидкі” – до тих, що швидко скорочуються (ШС).

Волокна, що швидко скорочуються в свою чергу поділяються на швидко скорочувальні типу „а” (ШСа) і швидко скорочувальні волокна типу „б” (ШСб).

Існує і третій тип швидко скорочувальних волокон типу „в” (ШСв).

В середньому м'язи складаються на 50% з ПС і на 25% з ШС – волокон типу „а”. Інші 25% складають головним чином ШС – волокна типу „б”, тоді як ШС – волокна типу „в” складають всього 1-3% .

- Хімічний склад м'язової тканини складає 72-80% води і 20-28% сухого залишку від маси м'язів. Вода входить в склад більшості клітинних структур і слугує розчинником для багатьох речовин. Більшу частину сухого залишку складають білки та інші органічні з'єднання .
- Серед білків м'язової тканини виділяють три основні групи: саркоплазматичні білки – близько 35%, міофібриальні білки – 45% і білки строми – 20% .

- Назви ПС і ШС-волокон обумовлені різницею у швидкості їх дій, що здійснюються різними формами міозин-АТ **Фази**. У відповідь на нервову стимуляцію АТФ швидше розчіплюються в ШС, ніж в ПС-волокнах. Внаслідок цього ШС-волокна швидше отримують енергію для скорочення, ніж ПС-волокна.
- ШС – і ПС-волокна відрізняються різною силою і швидкістю скорочень. Час необхідний для максимальної потужності ШС-волокон, зазвичай не перевищує 0,3-0,5 с, в той час як ПС-волокна здатні розвивати максимальну потужність лише через 0,8-1,1 с. Активність анаеробних ферментів ШС-волокон більше ніж у два рази перевищує активність цих ферментів в ПС-волокнах.

Сила м'язів збільшується лише завдяки тренуванням. Протягом 3-6 місяців силового тренування можна збільшити силу м'язів на 25-100%. Згідно такому твердженню, розвиток сили проходить за рахунок нервової адаптації і гіпертрофії м'язів.

Нервова адаптація включає: поліпшену координацію, поліпшене засвоєння, підвищену активацію первинних двигунів. За рахунок нервової адаптації збільшення сили проходить на початковому етапі тренування.

Довготривалі зміни сили є результатом гіпертрофії тренувальних м'язів або групи м'язів .

- Існують два типи гіпертрофії: короткочасна і довготривала.

Перша являє собою „накачування” м’язів під час однократного фізичного навантаження. Це відбувається, головним чином, внаслідок накопичення рідини, що поступає з плазми крові в інтерстиціальному і внутрішньоклітковому просторі м’язів. Короткочасна гіпертрофія продовжується недовго, рідина повертається у кров протягом декількох годин після фізичного навантаження.

Довготривала гіпертрофія являє собою збільшення м’язового розміру внаслідок тривалих силових тренувань. Вона відображає дійсні структурні зміни у м’язах внаслідок збільшення розміру окремих м’язових волокон (гіпертрофія).

-
- У процесі силових тренувань гіпертрофія м'язових волокон зумовлена збільшенням білкового синтезу у м'язах. Білок у м'язах підлягає постійним процесам синтезу і розщеплення. Під час виконання фізичних навантажень синтез зменшується, а розщеплення збільшується. Для періоду відновлення після фізичних навантажень характерне збільшення синтезу білка.
  - Силове тренування може призвести до зміни типу м'язового волокна
  - Тренувальні програми з розвитку сили дозволяють протягом 8-10 тижнів збільшити силу до 22%. У досліджуваних, які потім не тренувалися, спостерігали 68% зниження збільшеної внаслідок тренування сили. У тих, хто продовжував тренуватися лише один день на тиждень, рівень сили не зменшувався протягом майже 12 тижнів.

Фази адаптації

Процес адаптації реалізується тоді, коли в системі "людина-середовище" виникають суттєві зміни, що зумовлюють порушення адекватності їхніх відносин. Оскільки людина і середовище знаходяться не в статичній, а в динамічній рівновазі, їхнє співвідношення змінюється постійно, також постійно здійснюється і процес адаптації

1 фаза — орієнтування, пов'язана з чинником "новизни", при якій, як правило, відзначаються загальна, психоемоційна загальмованість і деяке зниження працездатності;

2 фаза — підвищення реактивності, характеризується переважанням процесу збудження, стимулюванням діяльності регулювальних і фізіологічних систем організму, переважанням діяльності симпатичної частини вегетативної нервової системи та адренергічних механізмів регуляції, що забезпечують мобілізацію функціональних і метаболічних резервів організму. У цей період спостерігається зниження надійності функціональних систем насамперед систем, раніше вже ушкоджених (функціональна ослабленість)

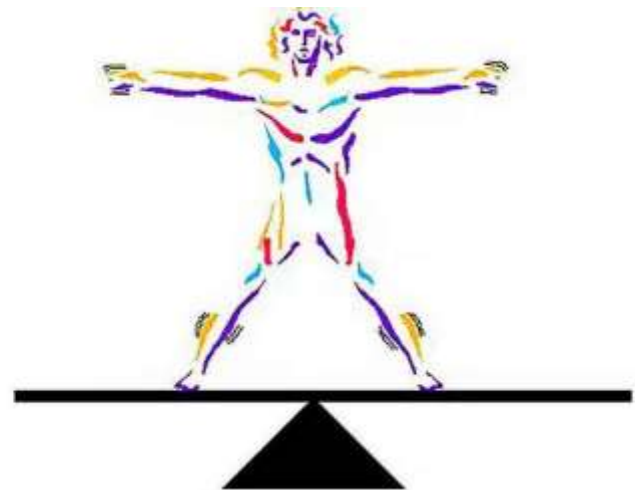

3 фаза реалізується основний (універсальний) закон позитивного результату дії, що забезпечує позитивну ентропію (накопичення енергії). Значно поглиблюються процеси внутрішнього гальмування, стимулюються холінергічні механізми регуляції, що перебудовують різні фізіологічні системи і спеціалізовані структури організму на більш економний рівень функціонування. Спостерігаються зміни не лише в наймобільніших, реактивних системах організму, але й біохімічних і біофізичних властивостях тканин. Цією фазою, як правило, завершується розвиток процесу акліматизації при короткочасному перебуванні в новому кліматі;

4 фаза формується в разі тривалого перебування в незвичних кліматичних умовах, фаза закінченої, або стійкої, адаптації. У ній найяскравіше виявляються пристосовні реакції на тканинному рівні.

Принципи адаптації

Для збереження адаптаційних ознак важливо, щоб організм був пристосований до змін умов і ця здатність передавалася з покоління в покоління. Це означає, що адаптації мають закріплюватися спадково на рівні популяції. У вузькому розумінні **адаптація (пристосування)** означає особливі властивості, здатні забезпечити виживання організмів у конкретному середовищі.

Існує два типи пристосування до зовнішніх чинників.

Перший полягає у виникненні певного ступеня стійкості до даного чинника, здатності зберігати функції при зміні сили його дії. Це **пасивний шлях адаптації — адаптація за принципом толерантності**. Такий тип пристосування формується як характерна видова властивість і реалізується переважно на клітинно-тканинному рівні.

Другий тип пристосування — активний. У цьому випадку організм за допомогою специфічних адаптивних механізмів компенсує зміни, викликані діючим фактором, таким чином, що внутрішнє середовище залишається відносно постійним.

Активні пристосування — адаптація за резистентним— підтримують гомеостаз внутрішнього середовища організму.

Література

- Філімонов В. І. Фізіологія людини. – К.: Медицина, 2021. – 488 с.
- Кучеров І.С. Фізіологія людини і тварин. К. Вища школа.- 1991.- С.3- 33.
- Сидоренко П. І., Бондаренко Г. О., Куц С. О. Анатомія та фізіологія людини. – К.: Медицина, 2015. – 248 с.
- Федонюк Я.І. Анатомія та фізіологія з патологією. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 676 с.
- Михалевич Р.Ф. Анатомія та фізіологія з основами патології. – К.: Здоров'я, 2001. – 175 с.

СПАСИБІ

ЗА УВАГУ!

